

EKONOMİK VE TOPLUMSAL KALKINMADA KOOPERATİFÇİLİĞİN ROLÜ *

Mauritz BONOW

Çeviren :
Doç. Dr. Rıdvan KARALAR

Seçilen bu konu, gerçekte çok geniş bir kapsama ulaşabilir. Bu nedenle, araştırmının boyutlarını sınırlama gereği vardır.

Ekonomik ve toplumsal kalkınmada kooperatifçiliğin oynadığı rol, yürürlükte olan belirli bir kooperatifçilik hareketinin dış ortamına bağımlı olarak, büyük ölçüde farklılık gösterir.

Komünist tipte merkezi planlamanın bulunduğu ülkelerde, kooperatifçiliğin rolü gelişmekte olan ve batı tipi ülkelere göre önemli farklılıklar gösterir. Komünist ülkelerde, kooperatif örgütler devletin elinde bir araçtır ve kooperatifçiliğin gönüllülük ve kendi kendine yardım niteliği tümüyle aksamaktadır. Kooperatiflerin, belirli kesimlerde, üretim, satın alma yada pazarlama örgütleri olarak yer almaları devlet otoritelerinin kararına, başka bir deyişle devletin yönetimi elinde bulunduran siyasal partiye bağlıdır. Bu ülkelerde, devlet otoriteleri ile kooperatif örgütler

---

(*) «The Role of Cooperation in Economic and Social Development» içinde: **Cooperative Leadership in South—East Asia** (India: International Cooperative Alliance, 1963), s. 10-29.

arasındaki ilişkilerin ortaya çıkaracağı sorunları bu incelemede yer verilmecektir.

Bu incelemede belirli bir geçiş süresince devletin etkisinde kalmış yada böyle bir etkiyle hiç karşılaşmamış **gönüllü kendi kendine yardım** örgütü biçimindeki kooperatifler ele alınacaktır. Bu örgütler, kendi üyelerince sahip olunan, yönetilen ve denetlenen, ayrıca demokratik biçimde seçilmiş kurulları, önderleri, komiteleri bulunan kuruluşlardır.

Bu çeşit gönüllü kooperatifçilik hareketinin sorunları ve görevleri, ileri derecede endüstrileşmiş ülkelerle, ulusal gelirin büyük bir bölümü tarımdan oluşan ülkelerde farklılık gösterir. Sözgelimi, ücretli ve maaşlı nüfusun çoğunlukta olduğu ileri derecede endüstrileşmiş ülkelerde, büyük satınalma kümelerine dayalı tüketim kooperatiflerinin gelişmesi, endüstriyel ve kentsel nüfusun çok küçük olduğu ülkelere göre çok daha kolay olur. Öte yandan, kural olarak tarıma dayalı ülkelere göre tarımsal nüfusa hizmet edecek farklı yapılarda üretici kooperatiflerine gereksinme vardır. Bunlar, kredi örgütleri, çok amaçlı tipte kurulu çok amaçlı kooperatifler, özel pazarlama ve satınalma kuruluşları biçiminde olabilir. Deneyimlerin ortaya koyduğuna göre, yeni gelişmekte olan ülkeler kadar, endüstrileşmiş batı ülkelerinde de çeşitli tiplerde kooperatif biçimindeki örgütlere gereksinme vardır. Temel sorun, belirli bir gelişme aşamasındaki bir ülkenin özel ekonomik ve toplumsal koşullarıyla uyumlu, belirli biçimlerdeki kooperatif örgütlerin planlanmasına öncelik vermektir.

Kooperatifçiliğin rolünü ortaya koyarken, çeşitli ülkelerde —bu ülkeler dünyanın aynı bölgesindeki de olabilir— çok büyük ölçüde değişen toplumsal ve ekonomik koşulları göz önünde bulundurma zorunluğu vardır. Genel ekonomik ve toplumsal değişme ile kooperatifçilik hareketinin özel katkıları arasındaki çok karmaşık ilişkilerin bulunması, kooperatif örgüt biçiminin ortaya çıktığı yüzyıldan beri, dünyanın değişik ülkelerindeki genel ekonomik ve toplumsal gelişmelerden ve kooperatifleşmeden elde olunan deneyimlerin birleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Dünyanın belirli bir ülkesinde yada bölgesinde, kooperatif örgütlerin yarattığı sorunlara ve karşılaştığı güçlüklerle ilişkin edinilen deneyim, dünyanın öbür bölümlerindeki kooperatifçilik hareketleri için tüm yönleriyle geçerli sayılmaz. Bir ülkede yada bazı ülkelerde belirli güçlükler için bulunmuş çözüm yolları, öbür ülkeler için kolayca kopya edilemez. Elde olunan deneyim, bölgesel ve ulusal ekonomik, toplumsal koşullarla uyumlaştırılmalıdır.

Bütün bu gerçeklere karşın, dünyanın belirli bir bölgesinde ve ekonomik ve toplumsal koşulları tümüyle değişik bölgelerde, kooperatifçilik

hareketlerinden elde olunan örgütsel ve teknik bilgilerin sistematik değişiminin önemini yadsımamak gerekir.

Dünyanın bir bölgesinden elde olunan kooperatif deneyimin, dünyanın başka bölgelerindeki kooperatif gelişmeye yararlı olma yolundaki katkıları ve sınırları konusundaki genel görüşlerin ışığında, bazı batı ülkelerinde kooperatifçiliğin oynadığı role ilişkin bir takım deneyimler incelememizin temelini oluşturacaktır. Bu araştırmada İskandinavya ülkelerine, özellikle İsveç'e ağırlık verilecektir. Başka ekonomik ve toplumsal koşullardaki kooperatifçilik hareketinden elde olunan deneyimlerin ortaya konması, kooperatifçilik hareketinin şimdiki ve gelecekteki yerine ilişkin önemli katkılar sağlayacaktır.

EKONOMİK VE TOPLUMSAL KALKINMAYI BELİRLEYEN BAZI GENEL ETMENLER

Ekonomik ve toplumsal kalkınmanın genel çizgisini ortaya koyan bazı ana etmenlerin ortaya konması yolundaki her çaba, kuşkusuz eleştiriye açıktır. Bu, birbirleri arasında son derece karmaşık ilişkiler bulunan etmenlere yüzeysel bir bakış anlamına gelmektedir.

Batı ülkelerinde, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi belirleyici olarak kabul edilen dört önemli temel etmen vardır.

a) Endüstrileşme Süreci

İngiltere'de başlayan ve giderek Avrupa kıtasına yayılan endüstriyel devrim, ele alınabilecek ilk temel etmendir. Günümüzde de süren bu süreç bilindiği gibi eski kapalı ev ekonomisinin ortadan kalkarak ileri bir işbölümüne gidilmesi ve para ekonomisinin kurulması anlamına gelir. İlk kapitalizmin geçerli olduğu başlangıç döneminde, kooperatif biçimindeki ilk gönüllü çabalar ortaya çıkmıştır. Ekonominin geniş fakat ekonomik bakımdan güçsüz kesimi olan ve bireysel olarak rekabete girilemeyen işçiler, çiftçiler ile esnaf ve zanaatkarlar ekonomik sömürüye karşı savunma aracı olarak kooperatif örgütler yaratma yoluna gitmişlerdir. Bu kümelerin tümünde ortak olan çaba, Rochdale öncülerinin ortaya koyduğu «ekonomik çıkarlarını, kendi ellerinde tutmak»tır. Endüstrileşmenin ve sonuçlarının gelişmesi, kooperatif örgütlerin kurulmasına yol açmış olmaktadır.

İngiltere'den sonra, endüstrileşme süreci bir çok batı ülkesinde yer almaya başlamıştır. İsveç'te, 1880'lerde toplam nüfusun %80'i tarımsal kesimi oluşturmaktaydı. Bugün, tarımsal nüfusun toplam nüfusa oranı %20'den daha fazla değildir. Endüstrileşme süreci, ekonominin tüm kesimlerinde sürekli yükselen üretkenlikle birlikte gelişmektedir. Ekonomideki

etkenliğin artması, tüketim hacminin genişlemesi ve tüm nüfus tabakalarında yaşam standardının yükselmesi sonucunu doğurmuştur. 1938/1939-1957 döneminde, katıllı ulusal gelirin kişi başına düşen miktarı, değışmez endeks fiyatlarıyla 100'den 443'e yükselmiştir.

b) Eğitimsizliğin Ortadan Kalkması

Batı ülkelerinde genel ekonomik ve toplumsal kalkınmada büyük bir önem kazanan ikinci etmen, öğretim görmemiş kitlelerin giderek eğitilmesidir.

İsveç'i örnek olarak ele alırsak, küçük yaştakilerin ilkokul öğretimlerinin zorunlu kılınması ondokuzuncu Yüzyılın ortalarına rastlar. Öğretimden geçmemiş kişilerin tümüyle ortadan kalkması, ondokuzuncu yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. Öğretim sisteminde ileri aşamalara geçilmesi giderek olmuş ve İsveç halkının büyük bölümünün yüksek öğretim olanaklarından tam olarak yararlanabilmesi, Yüzyılımızın içersinde gerçekleşebilmiştir.

Eğitimsizliğin ortadan kaldırılmasındaki aşamalı süreç, gönüllü kooperatif örgütlerinin yaratılmasını sağlayıcı temel gereksinimlerden en önemlisidir. Rochdale öncüleri de öğretim ve eğitimin önemli bir etmen olduğu konusunda tam bir uzlaşma içinde bulunmuşlardır. Bu nedenle, şimdi bile giderek önemi artan gelenek gereğince, kooperatiflerin kaynaklarından önemli bir bölümü öğretim ve eğitim amaçlarına ayrılır. Sözelimi, İsveç'te kooperatifçilik hareketi, çok baskılı kitap ve süreli yayınlar çıkarır; kadın örgütlerinin de yer aldığı eğitsel eylemleri örgütler; kooperatiflerin memurlarına, yönetim kurulu ve genel kurul üyelerine öğretim yapan bir haberleşme okulunu yürütür.İsveçteki tüketim kooperatiflerinin toplam üyelerinin yıllık 1/4'ünün katıldığı özel eğitsel toplantılar düzenlenir.

Kooperatif üyelerinin büyük bir bölümü için yüksek öğretim olanaklarının elverişli olmadığı dönemlerde, yetişkinlerin öğretimine kooperatiflerin yaptığı katkı, ilkokullarda verilen bilgileri geliştirme biçimindeydi. Okulla öğretim başarılı bir düzeye yükseldikçe, kooperatif öğretimin ağırlığı giderek toplumsal, ekonomik ve ailesel konulara kaymıştır (malların fiyatları ve nitelikleri, tüketicinin korunması gibi).

Bunun yanı sıra, kooperatif üyelerinin ve seçilmiş temsilcilerinin eğitimine özel bir önem verilmiştir. Bu eğitim, yalnızca kooperatif ilkelerine değil, kooperatif örgütlerin başarılı yönetiminde karşılaşılan sorunlara da eğilmiştir. Kooperatiflerin yalnızca etken bir ekonomik girişim olmalarından dolayı önem kazanmaları nedeniyle eğitim ve öğretime ayrı bir ağırlık verilmemiştir. Bunun dışında, kooperatifçilik ekonomik yaşantıda büyüyen

bir ekonomik kesim olarak ekonomik demokrasinin dayandığı gerçek bir hareket niteliğini kazanmıştır.

c) **Demokratik Devlet Kavramının Artan Etkisi**

Endüstrileşme sürecinin başlangıç dönemlerinde, devletin yeri, halkın korunmasını sağlamaktan öte gitmemekteydi (gece bekçilerinin devleti). Batı ülkelerinin eşit insan hakları ilkesine dayalı siyasal demokrasiye doğru toplumsal sistemlerini giderek geliştirmeleri, devletin ekonomik ve toplumsal yaşamda büyüyen bir etki yaratmasını sağlamıştır. Devlet yetkilileri, tüm halkın ortak çıkarlarını korumak için çeşitli görevler üstlenmiştir (hastalık yada işsizlik durumunda tüm halkı koruyacak toplumsal reformlar, yaşlı halk için emeklilik sistemi, ortak tüketime etkili çeşitli düzenlemeler ve tam istihdam politikası gibi). Kamu kesimindeki bu yaygınlaşma, ekonomik liberalizmin «gece bekçisi devlet» anlayışını giderek demokratik toplumsal refah devleti anlayışına doğru yöneltmiştir. Bu aşamalı süreç, tüm gücün devlet elinde toplanmasıyla sonuçlanmamıştır. Belirli işlevler, değişik ölçülerde ülkenin çeşitli birimlerine dağıtılmıştır. Sözelimi, merkezi devlet örgütü, çeşitli toplumsal görevleri bölgesel ve yörel örgütlere aktarmıştır. Devletin genel toplumsal refah politikasının çerçevesi içinde, bir çok görevler yörel örgütlere (belediyelere) aktarılmaktadır. Bununla birlikte, kamu otoriteleri ile kendi ekonomik ve toplumsal çıkarlarını koruma amacıyla kurulmuş bağımsız gönüllü örgütler arasında görevlerin yerine getirilmesi bakımından bir farklılaşmaya gidilmiştir.

d) **Gönüllü Ekonomik ve Toplumsal Örgütlerle Öbür Hareketlerin Artan Önemi**

Batı ülkelerindeki kapalı ev ekonomisi, giderek çağdaş para ve pazar ekonomisi biçimine dönüşürken, nüfusun büyük bir bölümü, önemli ekonomik ve toplumsal çıkarları üyeleri açısından koruyan kümeler içinde toplanma zorunluluğunu duymaya başlamışlardır. Bu sürecin işlenmesi ve büyük nüfus kümelerinin ortak çıkarlar çevresinde gönüllü örgütlerde toplanması İsveç açısından ele alınacaktır.

e) **Emek Pazarındaki Örgütler**

İşçiler ve ücret karşılığı çalışan öbür kişiler, 19. Yüzyılın sonlarından başlayarak, yörel sendika şubelerinde örgütlenmeye gitmişlerdir. 19. Yüzyılın hemen sonlarında, yörel sendika şubeleri, ulusal bir örgüt biçimine dönüşmüştür.

1963 yılında İsveç nüfusu 7,5 milyon kişiyken, bunun 1,4 milyonu sendikalarda toplanmış durumdaydı. Ayrıca işverenler de çeşitli işletme

düzeylerinde federasyonlar kurmuş, bir de konfederasyon oluşturmuşlardır. İşçi ve işveren örgütleri hareketi, toplam %100'üne çok yakın bir bölümünü kapsamıştır.

İşgörenlerin, sendikal örgütlerde toplanmasının başka bir örneği de, «beyaz yakalı işgörenler» kesiminde 1930'larda ortaya çıkmıştır. Bunlar, 1963'te 400.000 üyeyi kapsayan iki ulusal örgütte toplanmışlardır.

Ücretli ve maaşlı işgörenlerle işverenlerin güçlü örgütler içerisinde toplanmaları, İsveç «emek pazarında» yerleşik bir düzen yaratmıştır. İşçi ve işveren örgütleri, ücret ve maaşlar konusunda yaptıkları anlaşmalar ile devletin bu alana karışmasını gereksiz kılmışlardır. Bu alanda devletin çıkardığı yasalar, çalışma saatlerinin, ücretli tatillerin ve emekli aylıklarının düzenlenmesine ilişkin kurallar getirmiştir. Devlet, ayrıca işçi ve işverenlerin anlaşmazlığa düşmeleri durumunda başvurabilecekleri bazı uzlaşma yolları da düzenlemiş, ancak ücret anlaşmazlıklarının çözümünde geçerli olacak zorunlu kurallar getirmemiştir.

Uygulamada, İsveç'te çok az grev ve lokavt olmaktadır. Ancak, işçi ve işverenlerin uzlaşmaya varana değin sert pazarlıklara başvurduklarını da belirtmek gerekir.

Ekonomik yaşantının bu çok önemli kesimi, İsveç'te tümüyle gönüllü ve demokratik örgütlerce denetlenmiş olmaktadır.

TÜKETİM KOOPERATİFÇİLİĞİ

İsveç'te tüketim kooperatifçiliği kurulması yolundaki ilk çabalar, 19. Yüzyılın ortalarına değin uzanır. Bu yüzyılın ikinci yarısında, kırsal ve kentsel kesimde tüketici örgütleri yaratma çabaları görülmüştür. Bu sıralarda, özellikle endüstriyel alandaki işgörenler arasında trampa sistemi yaygın bir uygulamaydı. İşçiler, fabrika sahiplerinin işlettiği perakende mağazalarından ücretlerini mal olarak almaktaydılar. Bu perakendecilerle öbür özel perakendeciler, büyük çoğunlukla kötü nitelikli ve yüksek fiyatlı mallar satmaktaydılar. İşçiler genellikle perakendecilere sürekli olarak borçlu durumdaydılar. Bu sıralarda ortaya çıkan tüketici örgütleri, çok çeşitli güçlükleri yenmek zorunda kalmışlardır. Bu güçlükler, deneyimden geçmiş personel kıtlığı, çalışma kapitali azlığı, özel perakendeciler rekabet etmek için gerekli olan tüketici kredileri açmak, denetim yetersizliği gibi konularda toplanmaktaydı. Bu örgütlerin gelişmesi yüksek bir iflas oranıyla bir arada gerçekleşmiştir. Sınama ve yanılma yöntemi yoluyla giderek artan bir deneyim elde olunmuştur. Böylece, bazı kooperatif mağazaların başarılı bir biçimde işletilmesi ve kapital birikiminin sağlanması olanağına

kavuşulmuştur. Ulusal bir birlik kurulmadan önce girişilmiş olan geçici çabalar, bir kaç yöre dışında başarısız kalmıştır.

1899 yılında, yörel kooperatiflere eğitsel, örgütsel ve denetsel eylemler gibi çeşitli konularda yardımcı olmak amacıyla bir Kooperatif Birliği kurulmuştur. Beş yıl sonra —toptancı kooperatif örgütler konusundaki bazı başarısızlıklardan sonra— Kooperatif Birliği, kendi sahip olduğu bir toptancılık örgütü işletmeye başlamıştır. Bu örgüt, kooperatiflerden siparişler alarak onların acentası gibi çalışmış ve yiyecek maddeleri ile günlük gereksinimleri özel işletmelerden, ithalatçılardan ve öbür toptancılardan sağlamıştır. Toptancılıkta kapital birikimi, Kooperatif Birliğinin ve Toptancılık Örgütünün kapital paylarını satın alan küçük kooperatif örgütler aracılığıyla sağlanmıştır.

Toptancılık eyleminin giderek genişlemesinin yanı sıra, merkezi örgüt, ekonomik ilkeler, peşin satış, daha iyi denetim, yöneticilerin ve kooperatif memurlarının eğitilmesi gibi konularda model kurallar geliştirmiştir. Bu gelişme, hem yörel örgütlerin hem de Toptancılık Kooperatif Örgütü ile Birliğin finansal gücünün genişlemesini ve pazarlık gücünün artmasını sağlamıştır. Toptancılık Kooperatifi ve Birliğinin, özel fabrikalar ve özel toptancılarla boykot edilerek kösteklenmek istenmesi, kooperatiflerin endüstriyel üretim alanına geçmeleri sonucunu doğurmuştur.

Tüketim kooperatifçiliği hareketinin 1963 yılında İsveç ekonomisi içindeki yerini ele alalım: Yörel tüketim kooperatiflerinin toplam üye sayısı 1,1 milyon aileyi kapsamaktadır. Bu kooperatifler, ülkedeki perakende ticaretin %15'ini ellerinde tutarlar. Yiyecek maddeleri dağıtım beğen al (self-service) mağazaların (yiyecek maddesi ve öbür günlük gereksinimlerin perakende dağıtımını yaparlar) % 55'i tüketim kooperatiflerindedir. Üretim eylemine girişildiğinden beri, kooperatiflerin fabrika kurduğu dallarda, ulusal çıktının %15-35'i kooperatiflerin elindedir. Bitkisel yağ üretimi konusunda ise bu oran %90 dolaylarındadır.

İsveç'teki tüketim kooperatifçiliği hareketinin ekonomik etkileri şu şekilde gösterebiliriz: Etken bir yönetim ve yörel perakendecilerle sert bir rekabet sonucunda, kooperatif örgütler, perakende maliyetlerinin ve kâr oranlarının tüketici çıkarlarına değişmesini sağlamışlardır Üyelerin satın almalarına uygulanan %3 oranındaki düşük dividant dağıtımı, tüketim kooperatiflerinin etken bir fiyat rekabetine girişmesi olanağını yaratmış, bu yalnızca üyelerin yararına olmamıştır. Ayrıca, kooperatif mağazaların uyguladıkları fiyatlara uymak zorunda kalan özel perakende mağazaları aracılığıyla, buradan alışveriş yapanlara da yarar sağlamıştır. Aynı süreç,

İsveç tüketim kooperatifçiliğinin el attığı üretim ve toptancılık alanları için de söz konusudur.

Kooperatif üretimin başlaması, çoğu örneklerin de ortaya koyduğu gibi özel kartel ve tekellerin fiyatlarını düşürme zorunluğunu yaratmıştır. Margarin, bitkisel yağ, lâstik ayakkabı, bisiklet ve otomobil lâstiği, elektrik lambası, un ve unlu ürünler, kasa, terazi, banyo kazanları, sağlık malzemesi, ev eşyası, mobilya ve tekstil üretimi alanları, kooperatiflerin rekabeti sonucunda fiyatların düştüğü çarpıcı örnekleri kapsar.

Üretimde kooperatif rekabetinin ortaya koyduğu ilk sonuç, çoğu durumlarda, tekel kârının düşük fiyatlarla tüketiciye aktarılmasıdır. Uzun dönemde sağlanan sonuçlar ise, çok daha önemlidir. Etken bir kooperatif Örgütünün rekabeti, bu alanda çalışan özel işletmelerin fabrikalarındaki üretim sürecini ussallaştırmalarına (rationalize) yol açmış, böylece maliyetler azalarak ürün fiyatları düşmüş bu da tüketicilerin çıkarına olmuştur.

Kooperatifçilik hareketinin dağıtım ve üretim alanlarındaki sağlıklı etkisinin yanı sıra, tüketim kooperatifçiliği hareketinin geniş eğitsel eylemlerinin de göz önünde tutulması gerekir. Daha önce de belirtildiği gibi, ticari girişimlere ilişkin eğitsel çabalar, tüketicilerin bilgilendirilmesi yoluyla mal fiyatlarının düşmesi ve mal niteliklerinin gelişmesini sağlar.

ÜRETİM KOOPERATİFÇİLİĞİ

İsveç'te tarımsal üretici nüfusu temel olarak, orta-çaplı ve küçük çaplı toprak sahiplerinden oluşur. Öbür İskandinavya ülkelerinde de tarımın yapısı benzer biçimdedir. İsveç'te, tarımsal üreticiler 19. Yüzyılda, kooperatif örgütlere karşı ilgi duymaya başlamışlardır. Danimarka üreticileri, hem tüketim kooperatifçiliğinde hem de kredi ve pazarlama kooperatifçiliğinde çok daha önceleri başarılı sonuçlara ulaşmışlardır. İsveç'te ilk ulusal kooperatifler birliğinin kurulması, tarımsal üreticilerin yörel olarak giriştiği çabaların eşgüdümleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu birlik, çok amaçlı yörel ve bölgesel kooperatiflerinin en üst kuruluşudur. Kooperatifler, üreticiler için hizmet gören örgütler olmuştur. Bunlar, üreticilerin buğday ve arpa gibi hububatlarını pazarlamışlar ve üretimde kullanılan tohumluk, gübre, tarımsal makina ve öbür araçları satın almışlardır. Yörel süt ürünleri kooperatifleri ile özel yörel pazarlama örgütlerini de arada belirtmek gerekir. Tarımsal ürün dışında kalan yiyecek maddelerinin ve öbür günlük gereksinmelerin sağlanması sırasında, İsveç üreticileri işçilerle, küçük esnafla ve tüketim örgütlerindeki öbür kümelerle belirli bir ölçüde ortaklaşa hareket ederler. Bu tür üretici gereksinmelerini karşılamak amacıyla özel tüketim kooperatifleri kurulmamıştır.

Tüketici örgütleri gibi, hem çok amaçlı hem de yalnızca pazarlamaya yönelik üretici örgütleri de başlangıçta güçlüklerle karşılaşır ve bu güçlükler bir çok yörel örgütün yok olmasına yol açar.

Genel olarak ele alındığında, 20. Yüzyılın ilk on yılında üretim kooperatifçiliği İsveç ulusal ekonomisinde önemli bir rol oynamamıştır. Özellikle, son derece gelişmiş ve güç kazanmış satın alma ve pazarlama alanında çalışan Danimarka üretici kooperatifçiliğiyle karşılaştırıldığında, bu gerçek daha iyi anlaşılmaktadır. Bunun bir nedeni; Danimarka tarımının dünya pazarları içinde yüksek derecede uzmanlaşmış bir yapı göstermesi karşısında, İsveç tarımının satışlarının oranı açısından büyük ölçüde iç pazarlara bağımlı olmasıdır.

İsveç'in bu durumu, 1930'larda oldukça temelden değişmiştir. Bu sıralarda tarımsal ve endüstriyel alanlarda ortaya çıkan dünya bunalımı, İsveç tarımını büyük ölçüde zedelemiştir. Tarımsal ürünlerin fiyatları, İsveç tarım nüfusunu ekonomik güçsüzlüğe düşürecek ölçüde düşmüştür. Bu durum, İsveç'teki devlet yetkililerinin tarımsal ve endüstriyel alanları kapsayan karma bir destekleme politikasına başvurmalarına yol açmıştır. Endüstriyel kesimde, geniş çaplı işsizliği ortadan kaldırmak ve yaşamını endüstri ve ticaretten sağlayan nüfusun satın alma gücünü yükseltmek amacıyla, büyük kamu işletmelerine yer verilmiş ve açık finanslama politikasına başvurulmuştur. Tarımsal destekleme politikası, tarımsal ürün fiyatlarının yükseltilmesi yoluyla, üreticilerin gelirlerini elverişli bir düzeye çıkarmayı amaçlamıştır. Bunun gerçekleştirilmesi için devlet, tarımsal nüfus subvansiyonlarını da kapsayan karmaşık bir destekleme sistemi uygulamıştır. İsveç tarımsal üretiminin çok küçük bir bölümü ihraç edildiğinden, çeşitli pazarlama politikalarıyla, dünya pazarlarındaki düşük fiyatların oldukça üstünde olan iç pazar fiyatları uygulama olanağı bulunmuştur.

Devlet ve parlamentoca kararlaştırılan pazarlama uygulamalarının başarılı olabilmesi için, üreticilerin kooperatif örgütlerde bir araya gelmesi, böylece iç pazarlardaki satış fiyatı ile dış pazarlara satış fiyatlarının onlarca denetlenmesi zorunluğu doğmuştur. Bunun sonucunda, süt ürünleri konusunda pazarlama olanaklarını düzenleyen bir yasa çıkarılmış ve buna göre, süt ürünlerinin kooperatif pazarlama sistemine bağlanması üreticilerin kendi isteklerine bırakılmıştır. Bu pazarlama sisteminin işlemesi için mandralara süt satan üreticilerin en azından 2/3'ünün bir araya gelmesini zorunlu kılan ön koşul gerçekleşerek, üreticilerin birleşmesi sağlanmıştır. Yeni kurulan süt ve süt ürünleri kooperatifleri eskileriyle birlikte, ülkedeki toplam sütü en azından 3/4'ünü toplar duruma girmişlerdir. Üreticileri kendi süt ürünleri

kooperatiflerinde hızla örgütlenme görevini yalınlaştırmak için, devlet bazı sübvansiyonlar ve başka yardımlarla destek sağlanmıştır. 1932 yılında yoğun bir propaganda kampanyası sonucunda süt ürünleri kooperatiflerinin ulusal bir süt örgütü kurulmuştur. Hedef olarak alınan sayılara, çok kısa bir süre içinde varılmıştır. Bunun sonucu olarak, uygulamaya konulan pazarlama planı ile varılan hedef, süt üretiminden son derece düşük bir gelir sağlayan İsveç üreticisinin, gelir düzeyinin giderek yükselmesidir. Başlangıçtaki kuşkulu dönemde, öbür tarımsal ürünler alanında kurulan çeşitli kooperatif pazarlama örgütlerine, değişik biçimlerde devlet desteği sağlanmıştır.

Devlet ve kooperatif pazarlama örgütleri arasındaki bu işbirliği örneği, İsveç'te devlete kooperatif birliklerin görev bölümünü ortaya koyan başka bir görünümdür. Günümüzde de süren devletin, İsveç tarımsal nüfusunu destekleyici düzenlemeleri, bir ölçüde azalmış olsa da belirli bir boyuta dek üreticilerin kendi kooperatif örgütlerince işletilmektedir. Devletin pazarlama politikasıyla bağlantılı görevler, üreticilerin kooperatif örgütlerince ayrı olarak yerine getirilir. Kooperatiflerin temel görevleri ise, tarımsal ürünlerin toplanması, işlenmesi ve dağıtımı yoluyla üreticilere hizmet sağlamaktır.

İsveç ekonomisinde üretici kooperatif örgütlerinin şimdiki yeri (1963 yılı) şu gerçeklerin ışığında daha iyi anlaşılacaktır: Ülkedeki her üretici çeşitli yörel pazarlama ve/yada tarımsal arz kooperatiflerine üyedir. Ülkede elde olunan sütün tümü süt ürünleri kooperatifleri ve ulusal örgütü aracılığıyla toplanmakta ve işlenmektedir. Üreticilerin ortaklaşa sahip oldukları mandralar yüksek derecede ussallaştırmış, çağdaş kuruluşlardır. Bu nedenle üreticiler, kendi kuruluşlarından büyük ölçüde ekonomik çıkar sağlarlar. Ayrıca, tereyağı ihracatının tümünü üreticilerin üst örgütü elinde tutmakta ve peynir ihracat ve ithalatının önemli bir bölümü üretici kooperatiflerince denetlenmektedir. Öte yandan, üreticiler hububat, yumurta, canlı hayvan ve orman ürünleri gibi alanlarda kendi kooperatif pazarlama örgütlerini kurmuşlardır. Bu tür ürünlerde üretici örgütleri, toplam arzın % 60-80'ini denetimlerinde bulundurmaktadırlar. Kendi olanakları açısından ele alındığında üretici örgütlerinin önemli bir yeri olduğu görülür. Belirli bir ölçüye dek, üreticilerin süt ürünleri ve öbür pazarlama örgütleri, kasaba ve köylerde kendi perakende mağazalarını kurmuşlardır. Bununla birlikte, üretici perakende mağazalarının, toplam ulusal ticaret içerisindeki yeri yalnızca %5 dolaylarındadır. Üreticiler için gerçekten önemli olan sonuç, kooperatif pazarlama örgütlerinin tarımsal ürünlerinin toplanması, işlenmesi ve toptan dağıtımı alanında kazandığı başarıdır.

Yiyecek maddelerinin toptan satışında, üretici kooperatifleri özel tüccarlarla olduğu gibi tüketim kooperatifleriyle de işbirliği yapmaktadırlar. Tüketim ve üretim kooperatifleri arasında özel işbirliği anlaşmaları bulunmaktadır. Ayrıca, bu iki çeşit kooperatif örgüt, bazı önemli ortak girişimler kurmuşlardır. Sözelimi, gübre üretiminde, petrol ve mineral yağların ithalinde bu çeşit işbirliği vardır. Petrol ve mineral yağları ithalinde tüketim kooperatifleri ile üretim kooperatifleri, balıkçılık kooperatifleri ve araba sahiplerince kurulmuş özel kooperatif örgütler işbirliği yapmaktadırlar. Bu ortak petrol girişimi, İsveç pazarlarındaki satışların %15'ini elinde tutmaktadır ve bu oran sürekli artmaktadır.

GÖNÜLLÜ ÖRGÜTLER VE BU ÖRGÜTLERLE DEVLET ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Bundan önceki bölümlerde, endüstrileşmiş batı ülkelerinde belirli ölçülerde ortak yanları olan bazı önemli ekonomik örgütler ve hareketler konusunda bilgi verilmişti. Bu örgütlerin dışında, bir çok ülkede özellikle İskandinavya ülkelerinde başka alanlarda çalışan bir çok gönüllü örgüt bulunmaktadır. Çoğu durumlarda demokratik bir halk hareketi niteliğini gösteren siyasal partiler dışında, sözelimi dinsel özellikte bir çok gönüllü örgüt vardır. Bunun yanı sıra, özel nitelikli bir çok geçici hareketler ve ulusal ölçekte kadır ve gençlik örgütleri de vardır. Batı demokrasilerinin çok önemli bir özelliği, bu çeşit gönüllü örgütlerin toplumda çeşitli kümelerin kesin desteğini sağlaması ve toplumsal gelişmenin hızlandırılması açısından ağırlıklı bir rol oynamasıdır. Böylece, devletin ve belediye örgütlerinin yürüttüğü çeşitli eylemlere katkılarda bulunmaktadır. Bu, kamu otoriteleri ile gönüllü demokratik örgütler arasında yapıcı nitelikteki toplumsal görevlerin bölüşülmesini ortaya koyan başka bir örnek olmaktadır.

Ekonomik alanda eylemli olan gönüllü örgütlere ağırlık verirken, bu örgütlerin kendi aralarında yaptıkları görüşmeler ve gönüllü anlaşmalar yoluyla, oldukça karmaşık yapıda işbirliği komiteleri kurduklarını da gözden uzak tutmamak gerekir. Bu komiteler, çeşitli gönüllü örgütler arasında ortaya çıkacak anlaşmazlıkların çözümlenmesinde ve gönüllü örgüt üyelerinin çıkarları açısından çatışmalar doğuracak görüşlerin uzlaştırılmasında söz sahibi olurlar. Öte yandan, bu komiteler, önceden de belirtildiği gibi varılması gereken ortak hedefleri bulunan gönüllü örgütler arasında, bir uzlaşma organı olarak görev yaparlar.

Bu çeşit uzlaşma komiteleri örneğini, ulusal işgörenler ve işverenler örgütü arasında, ticaret birlikleri ile beyaz yakalı işgören sendikaları ara-

sında, tüketim kooperatifleri ile sendikalar arasında, tüketim kooperatifleri ile üretim kooperatifleri arasında bulabiliriz. Bu karmaşık sistem, devlet otoritelerinin çeşitli gönüllü örgütlerin çatışan görüş ve çıkarlarını uzlaştırma görevini kolaylaştırır ve bu örgütler arasındaki çatışan çıkarların düzenleştirilmesi amacıyla uyulması zorunlu kurallar getirme zorunluğu ortadan kaldırır. Bu sorunlar, gönüllü örgütler arasında yapılan barışçı görüşmelerle çözümlenir ve böylece, demokratik bir toplumda iç denge ve toplumsal barış yaratılmış olur.

Öte yandan, gönüllü ulusal örgütlerle demokratik devlet otoriteleri arasında da çok iyi ilişkiler bulunmaktadır. Çeşitli batı ülkelerinde, bu çeşitli gönüllü örgütler, yalnızca üyelerini eğitime eylemi yoluyla toplumsal bilinçlendirmeyi yaygınlaştırmakla kalmazlar. Bunun yanı sıra, ulusal üst örgütler toplumsal ve ekonomik konulardaki yasaların hazırlanmasında ve kabul edilmesinde devlete yardımcı ve destekçi olurlar. Bunun örnekleri İsveç'ten verilebilir.

Ekonomik ve toplumsal konularda önemli bir yasalara gidileceğinde, kullanılan yöntem konunun önce tüm komitelerin görüşüne sunulmasıdır. Görüşüne başvuru organlar, çoğunlukla Parlamentodaki siyasal parti temsilcileri ile sendika, tüketim kooperatifleri ve üretim kooperatifleri gibi gönüllü kuruluşların üst örgüt temsilcilerinin seçimi incelecek sorunun örgütü doğrudan yada dolaylı olarak ilgilendirme derecesine bağlıdır. İnceleme, kabinedeki ilgili bakanlarla, ilgili gönüllü örgüt arasında resmî olmayan nitelikteki danışmalar yoluyla yapılır.

Yeni yasa önerisi üzerindeki çalışmalar tamamlandıktan sonra, araştırma komitesinin raporu ve yasa önerisi metni ilgili devlet kuruluşlarının yanı sıra önemli gönüllü ulusal örgütlere de gönderilir. Bunlardan yasa önerisine ilişkin görüşler ve değişiklik önerileri yazılı biçimde istenir. Yasa önerisi parlamentoya sunulup yasalasmadan önce, örgütlerin belirttikleri görüşlere eş değerde önem verilir.

Daha önce de belirtildiği gibi, devlet otoriteleri ekonomik ve toplumsal yasaların uygulanmasını sağlama amacıyla de gönüllü örgütlere başvurur. Daha önce belirtilen tarımsal destekleri sağlama görevini yükümlenen kamusal kurulun bileşiminin incelenmesi, bunun İsveç açısından örneklenmesini sağlayacaktır. Beş kişiden oluşan bu tarımsal kurulun başkanı Devlet memurudur; bunun dışında bir sendika temsilcisi, bir tüketim kooperatifleri temsilcisi ve iki de üretim kooperatifleri temsilcisi bulunmaktadır. Önemli ekonomik ve toplumsal konularda uygulayıcı olan öbür kamusal kurullarda da, gönüllü örgütlerin büyük etkilerini örneklendirme olanağı vardır.

İsveç koşullarını ele alan incelememizi şöylece özetleyebiliriz: Çeşitli birimlerde oluşan işbirliği yoluyla, kamu otoriteleri ile gönüllü ulusal örgütler arasında sistematik bir işbölümüne gidilmiştir. Bu işbirliği, devlet otoritelerinin ekonomik ve toplumsal gelişme konusunda, ayrıntılı kurallar ve düzenlemeler koyma görevini büyük ölçüde hafifletir. Bu işbirliği biçimleri, demokratik toplumdaki çeşitli örgütlenmiş kümelerin belirli bir görüş çevresinde toplanmasını sağlayarak, hükümetin ve parlamentonun ekonomik ve toplumsal konularda çıkardığı yasaların, parlamento dışından geniş ölçüde desteklenmesi olanağını yaratır.

Aldous Huxley «Brave New World Revisited» adlı kitabında, Dünyanın bugünkü siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullarında, demokratik sistemin korunması ve genişletilmesi olasılığına ilişkin kötümser çözümler yapmıştır. Huxley, demokratik sistemin güçlendirilmesi için başvurulması gereken önlemleri incelerken, öbür önlemlerle birlikte, az gelişmiş ülkelerdeki aşırı nüfus artışı sorununa ve ekonomik, finansal ve teknik yardım konusundaki büyük gereksinmeye de yer vermiştir.

Şu alıntı, özellikle konumuz açısından önemlidir: «Oy hakkı, büyük bir üstünlüktür. Uygulamada ise, tarihten de sürekli olarak görüldüğü gibi oy hakkı yalnız başına özgürlüğün garantisi değildir. Bu nedenle, halk oylaması yoluyla diktatörlüğün kabul edilmemesi için çağdaş toplumun büyük boyutlu, çıkarıcı azınlığını, kendi kendine kurulan, gönüllü kooperatif kümelere bölerek, büyük işletmelerin ve hükümetlerin bürokratik sistemi dışında işleyebilecek bir yapıya kavuşturulması gerekir». Huxley, değişik biçimlerdeki gönüllü kooperatifçiliğin rolüne, ayrı bir ağırlık verir.

Huxley'in vardığı bu sonucu destekleyici yönde pek çok şey söylenebilir. İncelememizde de gösterildiği gibi, İsveç örneğine dayanarak, gücün merkezleştirilmemesi, yalnızca teoride değil uygulamada da, demokrasinin başarılı işleyişi için zorunlu olmaktadır. Ayrıca, demokratik ülkelerde ekonomik planlamanın uygulanabilmesi için de en etken yöntemdir.

SONUÇ

Araştırmamızın ortaya koyduğu gibi kooperatifçilik hareketi —tüketim, üretim ve öbür türdeki kooperatiflerin tümü— çalışma konusu olarak seçilen alandaki ekonomik etkenliği yükseltmede önemli bir rol oynar. Bir çok ülkede kooperatif biçimindeki girişimleri genişletme yolunda büyük bir çaba bulunmaktadır. Bu eğilim giderek, mal ve hizmetlerin dağıtım ve üretiminde daha büyük bir etkenlik sağlanması için kooperatifçiliğe verilen önemi arttırmaktadır. Çeşitli biçimleri içinde, özellikle üretim ve tüketim kooperatifleri arasında gelişen işbirliği, dağıtım ve üretim maliyetlerini,

üretici ve tüketicilerin ortak çıkarına olacak biçimde daha aşağıya düşürmektedir.

Kooperatifçiliğin yalnızca üyelerinin ekonomik çıkarlarını koruyan, elverişli fiyatlar ve daha iyi nitelikli mal sağlayan bir araç olarak düşünülmemesi gerekir. Kooperatifçiliğin bu yönleri de önemliyse de, gerçekte bir çok hedefe yönelik bir örgütlenmedir. Ekonomik katkılarının yanı sıra, üyelerine ve üye dışı tüm topluma yararlı olur. Özgür ve gönüllü bir demokratik halk hareketi niteliği nedeniyle, halkın demokrasi içerisinde eğitilmesini sağlayıcı elverişli bir yöntemdir. Kooperatif toplumun yönetilmesi görevi, yapıcı bir işbirliğinin ve ekonomik gerçekleri değerlendirmeyi halka öğretmenin en etken yollarından birisi olarak düşünülebilir.

Küçük ve yörel nitelikli olsa bile gönüllü kooperatif örgütlerin kurullarında, komitelerinde, bürolarında üye olarak görev yapmak, demokratik ilkelerinin ekonomik alana uygulanması yolunda eğitilme anlamına gelir. Bu eğitim, demokratik çalışma yöntemlerinin belediyelerde, ulusal üst örgütlerde ve çeşitli devlet organlarında uygulanması, büyük ölçüde değerli sonuçlar doğuracaktır. Yörel kooperatif örgütlerin, bölgesel birliklerin, ulusal birliklerin ve üst örgütlerin yönetilmesinden elde olunacak deneyimin desteklenmesi için, geniş boyutlu ve yoğun bir kooperatif eğitim programı uygulanması zorunluğudur. Bu çeşit eğitim, çeşitli düzeylerdeki kooperatif önder ve yöneticileri yaratma amacına yönelik olmalıdır. Bu, büyük ve köklü çabalar gerektiren önemli fakat zaman alıcı bir görevdir. Kooperatif önderliği sorunu, tüm dünyada ekonomik ve toplumsal gelişimin ileriye götürülmesinde, çok önemli bir yer tutar.

İncelememizi sonuçlandırmadan önce, vurgulanacak gerçek, çalışmamızın İskandinavya ülkelerinde, özellikle İsveç'te kooperatifçiliğin ulaştığı başarıdan elde olunan deneyimlere dayandığıdır. Kooperatif gelişme açısından, özellikle Güneydoğu Asya bölgesinde elde olunan deneyimlerin bir araya getirilerek değerlendirilmesi önemli bir görevdir. Böylece, çeşitli ülkelerde karşılaşılan sorunların nasıl çözümlendiği ve bu çözümlerin öbür ülkeler için geçerlilik derecesinin ne olduğu ortaya konabilecektir. Bu tartışmaların getireceği en önemli katkı, sorunları belirli ölçülerde birbirinin benzeri olan ülkelerin deneyimlerinden elde olunabilecektir. İncelememiz, bu tartışmalar için yalnızca bir başlangıç olmaktadır.